

PŘEHLED BULHARSKÉ GRAMATIKY

www.jazykovy-koutek.cz

Bulharština (български език) je jazykem 9 milionů lidí, z nichž bezmála 8 milionů žije v Bulharsku. Nejpočetnější bulharské menšiny žijí v Moldávii (400 000) a Turecku (300 000), méně početné menšiny žijí také v Řecku, Srbsku a Rumunsku. Bulhaři také v moderní době odcházejí z ekonomických důvodů, avšak zdá se, že ne v takové míře jako sousední národy. V takovém případě jsou cílem především Spojené státy americké a západoevropské státy.

Bulharština je indoevropský slovanský jazyk s řadou inovací (které sdílí společně s makedonštinou), některé z těchto inovací spadají do rámce tzv. balkánského jazykového svazu (absence infinitivu, postponovaný určitý člen), jiné souvisejí se specifickým vývojem, kterým bulharština prošla (zánik nominální flexe, komplexní slovesný systém).

Bulharština je nestarším doloženým slovanským jazykem. Nejstarší texty, které jsou považovány za starobulharské, pocházejí z pera Cyrila a Metoděje a jejich žáků.

Bulharské dialekty se dělí na východní (17) a západní (14). Západní dialekty jsou bližší srbštině a makedonštině. Stále ještě je veden spor (a to převážně na úrovni nacionalistické), zda všechny makedonské dialekty nejsou dialekty bulharskými. Hranicí mezi východními a západními dialekty je odlišná realizace starobulharského jatu Ъ od „(i)a – e“ na východě po „e“ ve všech pozicích na západě. Bulharskými dialekty se podrobně zabýval Стойко Иванов Стойков a jeho kniha *Bulharská dialektologie*, ač pochází z třicátých let, je dodnes vydávána.

Moderní spisovná bulharština je založena především na východních dialektech, i když výslovnost je více méně kompromisem mezi oběma skupinami.

1. Bulharská gramatika

1.1. Fonetika

Bulharská výslovnost není nikterak obtížná a ani porozumění není pro Čecha, vzhledem k příbuznosti obou jazyků, nijak obtížné. Bulharština se zapisuje cyrilicí, která má třicet znaků.

1.1.1. Přízvuk

Přízvuk každého slova je třeba znát z paměti, samozřejmě je nejlepší ho odposlouchat. Nejsou tedy stanovena žádná komplexní pravidla. Přízvuk může mít také distinktivní platnost.

чака	čeká
чакá	čekal

Přízvuk je důrazový a není značen v textu, s výjimkou slovníků a některých učebic.

1.1.2. Samohlásky

Bulharština má šest samohlásek: a, e, и, o, y, ъ. Prvních pět se vyslovuje stejně jako v češtině. Hlásky /a/ a /e/ se v přízvučných slabikách vyslovují plněji než v češtině. Hlása /o/ se v přízvučných slabikách vyslovuje stejně jako v češtině a v nepřízvučných velmi zavřeně, tedy spíše jako /u/- například коѣто (který) se často v rychlém hovoru vysloví jako [kojtu]. Hlása /ъ/, tzv. velký jer, je tvrdá středová samohláska, podobná anglickému /ə/, jen o něco tvrdší. Ze slovanských jazyků se vyskytuje pouze v bulharštině a makedonštině. Nachází však paralely u dalších balkánských jazyků.

Bulharské samohlásky jsou vždy krátké a neprodlužují se s přízvukem.

1.1.3. Souhlásky

Souhlásky se také vyslovují velmi podobně češtině. Jestliže se tedy jednou naučíme znění písmena bulharské abecedy, jsme schopni celkem bez potíží přečíst jakékoliv bulharské

slovo. Pouze je třeba dávat pozor na rozdílná pravidla měkčení. Následuje-li po hláskách д, т, н hláska е nebo и, tyto hlásky se neměkčí. Samozřejmě chybujeme především ve slovech, která jsou podobná češtině: дете (dítě) se vyslovuje [dete], nebo ve slovech, která známe měkká z ruštiny: определение (určení) se vyslovuje [opredelenuje].

Naopak я a ю může měkčit předcházející hlásky. Například: бял [bjal] (bílý), любов [ljubov] (láska).

1.2. Morfologie

Bulharština je slovanský jazyk s řadou inovací, tedy jevů, které nenajdeme v jiných slovanských jazycích (až na makedonštinu). Má bohatý slovesný systém, avšak redukovala nominální flexi (skloňování podstatných jmen).

1.2.1. Podstatné jméno

Podstatné jméno má kategorii rodu, čísla a určitosti. Bulharština nemá pádové koncovky a pády vyjadřuje předložkami.

Bulharština má tři rody. Pro Čecha není obtížné u většiny podstatných jmen odhadnout jejich rod. Většina podstatných jmen mužského rodu končí na souhlásku, několik málo končí na –a, –я a –o.

мъж muž

брат bratr

Mnoho podstatných jmen ženského rodu končí na –a a –я, méně potom na souhlásku.

земя země

родина rodina

Podstatná jména rodu středního končí na –o nebo –e.

село vesnice

море moře

Množné číslo se v mužském rodě tvoří přidáním –ове pro jednoslabičná podstatná jména a –и pro víceslabičná podstatná jména (výjimečně i obráceně). Koncové souhlásky г, к, х se podobně jako v češtině mění v množném čísle na з, ц, с. Je-li před podstatným jménem v mužském rodě číslovka, pak toto podstatné jméno má koncovku pouze –a nebo –я. Podstatná jména rodu ženského mají v množném čísle koncovku –и. Podstatná jména rodu středního se tvoří většinou koncovkou –а, někdy také pomocí koncovek –ета, –ена, –еса a –я. V každé rodě existuje několik výjimek.

Příklady množného čísla:

гост	host	гости	hosté
град	město	градове	města
мъж	muž	мъже	muži

брат	bratr	братя	bratři
жена	žena	жени	ženy
стая	pokoj	стаи	pokoje
дърво	strom	дърва	stromy
дете	dítě	деца	děti

Bulharština obecně nemá pády, ale nacházíme jejich pozůstatky, a to například ve vokativu.

Podstatná jména mohou mít určitý a neurčitý člen. Určitý člen je postponovaný, tedy následuje za podstatným jménem, píše se dohromady a tvoří tedy jednu jednotku. Specifickým rysem bulharského členu je, že se může pojit také s přídavnými jmény, přivlastňovacími zájmeny a řadovými číslovkami. Rozhodující je pořadí v syntagmatu. Neurčitý člen se shoduje se základní číslovkou jeden, jedna a stojí před podstatným jménem. Určitý člen má tyto koncovky:

-ът/а nebo ят/я v mužském rodě (druhá koncovka se týká podstatných jmen, která vyjadřují názvy osob konajících určitou činnost, například лекар – лекарят). Dlouhý nebo plný tvar se používá v případě, že podstatné jméno je podmětem věty. Ve všech dalších případech se používá krátký tvar.

-та v ženském rodě

-то ve středním rodě

-те pro množné číslo, které končí na –е nebo –и (nezáleží na rodu)

-та pro množné číslo, které končí na –а (opět nezáleží na rodu)

Příklady:

човек	човекът/ човека	(člověk)
жена	жената	(žena)
дете	детето	(dítě)

Další koncovky, které může přijímat podstatné jméno jsou koncovky vokativu, tedy českého pátého pádu. V mužském rodě je to většinou –е, –о (podstatná jména zakončená na –к, –ц nebo –ч) nebo –ю (zakončení –тела, –ар), v ženském rodě –о nebo –е (podstatná jména zakončená na –ка). Zbylé pády se vyjadřují předložkami, více tedy v kapitole o předložkách.

1.2.2. Přídavné jméno

Přídavná jmén mají trojí rod a shodují se s podstatným jménem, k němuž patří, v rodě a čísle. Přídavná jména v mužském rodě mohou mít různé koncovky (souhláska, -и), v ženském rodě přidávají –а a ve středním rodě –о. V množném čísle mají přídavná jména všech rodů –и. Příklady:

студен вятър	studený vítr
студена вода	studená voda
студено мляко	studené mléko
студени дни	studené dny

Některá přídavná jména mají v kořenu proměnlivé –я-, které se v množném čísle mění na –е-. Příklad:

бял бяла бяло бели (bílý)

Je-li v koncové slabice v mužském rodě ъ nebo е, často v ženském a středním rodě a množném čísle mizí. Příklad:

малък малý малка malá

K přídavnému jménu můžeme přidat také určitý člen. Jeho tvar je stejný jako u podstatných jmen. V mužském rodě se mezi přídavní jméno zakončené na souhlásku a člen vkládá –и-. Tam, kde tedy byla nějaká hlásková změna, je třeba ji zachovat.

Například:

добрият od добър (dobrý) nebo
белият od бял (bílý)

Člen přidáváme ke slovu, které je v syntagmatu na prvním místě. Stojí-li tedy před spojením podstatného a přídavného jména ještě zájmeno, určitý člen se připojí k zájmenu.

Stupňování přídavných jmen se tvoří přidáním по- a най-. Druhý stupeň tvoříme pomocí částice по-, kterou klademe před přídavné jméno a píšeme ji s pomlčkou. Třetí stupeň tvoříme pomocí částice най- (opět se píše s pomlčkou).

хубав	hezký
по-хубав	hezčí
най-хубав	nejhezčí

1.2.3. Zájmeno

Osobní zájmena si zachovala velkou míru ohebnosti. V akusativu rozlišují plnou (přízvučnou) a krátkou (nepřízvučnou, klitickou) formu. Osobní zájmeno ve spojení s předložkou vystupuje vždy v plné/ dlouhé formě.

Nominativ	аз (já)	ти (ty)	той (on)	тя (ona)	то (ono)	ние (my)	вие (vy)	те (oni)
akusativ plný, předložkový tvar	мен/мене	теб/тебе	него	нея	него	нас	вас	тях
akusativ krátký	ме	те	го	я	го	ни	ви	ги

Dativ se tvoří většinou pomocí předložky на a dlouhého tvaru nebo existuje i krátký tvar, který slouží zároveň jako nepřízvučné přivlastňovací zájmeno. Krátký tvar se také používá ve spojení osobního zájmeno v dativu a akusativu.

Nominativ	аз (já)	ти (ty)	той (on) то (ono)	тя (ona)	ние (my)	вие (vy)	те (oni)
Plný dativ s předložkou	на мене	на тебе	на него	на нея	на нас	на вас	на тях
Krátký dativ/ nepřízvučné přivlastňovací zájmeno	ми	ти	му	ї	ни	ви	им

Setkají-li se osobní zájmena v akusativu a v dativu, zájmena třetího pádu stojí před zájmeny 4. pádu.

Často se také setkáváme se zdvojením zájmen, tedy použitím i plného i krátkého tvaru. To slouží buď ke zdůraznění, ale v hovorovém jazyce se často používá bez zvláštního důvodu.

Privlastňovací zájmena mají v bulharštině také plný a krátký tvar. Plný, důraznější tvar stojí před podstatným jménem a má přízvuk. Krátký tvar stojí za podstatným jménem a nemá přízvuk. Plné tvary se liší v rodě a mohou také nést určitý člen. Krátké tvary jsou jednotné vždy pro všechny tři rody.

	můj	tvůj	jeho	její	náš	váš	jejich
plný tvar	мой	твой	негов	неин	наш	ваш	техен
krátký tvar	ми	ти	му	ѝ	ни	ви	им

Nejpoužívanější ukazovací zájmeno je zájmeno този/ тази/ това/ тези, které používáme pro věci blízké. Další ukazovací zájmena jsou: онзи/ онази/ онова/ онези pro věci vzdálenější a такъв/ такава/ такова/ такива (takový). Funkci ukazovacího zájmena také plní člen určitý.

Tázací zájmena jsou: кой (kdo, který), чий (čí), какъв (jaký) a колко (kolik). Kromě posledního mají všechny tvar rodu a čísla, v nichž se samozřejmě shodují s podstatným jménem, ke kterému náleží. Zájmeno кой ve významu „kdo“ má v dalších pádech tvar кого, ve významu „který“ má tvar neměnný.

Tvoříme-li z těchto zájmen zájmena vztažná, přidáváme k nim koncovku –то, a to bez ohledu na rod a číslo.

Neurčitá zájmena jsou: някой (někdo, některý), някакъв (nějaký), няколко (několik), нещо (něco), всеки/ всякой (každý), всичко (všechno) atd.

Záporná zájmena jsou: никой (nikdo, žádný), никакъв (nějaký), нищо (nic) atd.

Také tvary някой, никой a всякой stojí-li samostatně mají v dalších pádech tvary някого, никого a всякого. Použijeme-li je ve spojení s podstatným jménem, jejich tvary se nemění.

1.2.4. Číslovky

Bulharské základní číslovky od 11 do 40 mají plný a zkrácený tvar. Následující tabulka obsahuje plné tvary. Krácené tvary mění koncové -десет na -йсет.

0	нула	10	десет	20	двадесет
1	едно	11	единадесет	30	тридесет
2	две	12	дванадесет	40	четиридесет
3	три	13	тринадесет	50	петдесет
4	четири	14	четиринадесет	60	шесдесет
5	пет	15	петнадесет	70	седемдесет
6	шест	16	шестнадесет	80	осемдесет
7	седем	17	седемнадесет	90	деветдесет
8	осем	18	осемнадесет	99	деветдесетидевет
9	девет	19	деветнадесет	100	сто

V hovorovém jazyce se samozřejmě dává přednost kráceným tvarům.

Řadové číslovky se do 4 tvoří nepravidelně, lexikálně: първи, втори, трети, четвърти a od 5 výš se tvoří pravidelně přidáním –и.

1.2.5. Sloveso

Bulharské sloveso má kategorii osoby, čísla, času, způsobu, vidu a rodu. Bulharská slovesa dělíme podle kmene přítomného na tři slovesné třídy.

	I.třída	II.třída	III.třída
1.os. jed.č.	пиша	нося	чакам
2.os. jed.č.	пишеш	носиш	чакаш
3.os. jed.č.	пише	носи	чака
1.os. mn.č.	пишем	носим	чакаме
2.os. mn.č.	пишете	носите	чакате
3.os. mn.č.	пишат	носят	чакат

Do I. třídy patří slovesa, která končí v 1.osobě jednotného čísla na –а nebo –я po samohlásce.

Do II. třídy patří slovesa, která končí v 1.osobě jednotného čísla na –я, které však následuje po souhlásce, nebo –а, které následuje po ш, ч, ж.

Do III. třídy patří slovesa, která končí v 1.osobě jednotného čísla na –ам а –ям.

Zápor se tvoří u většiny časů a způsobů pouhým kladením zápornky не před sloveso. Výjimku tvoří přítomný čas slovesa „mít“, budoucí čas a rozkaz.

Slovesa „být“ а „mít“ se časují následovně.

съм (být)	не съм	ще съм/ ще бъда
си	не си	ще си/ ще бъдеш
е	не е	ще е/ ще бъде
сме	не сме	ще сме/ ще бъдем
сте	не сте	ще сте/ ще бъдете
са	не са	ще са/ ще бъдат

V budoucím čase (o kterém budeme hovořit později) si můžeme vybrat ze dvou způsobů tvoření. Oba způsoby jsou rovnocenné. Sloveso съм se chová kliticky, tedy je třeba ho přidružit vždy k nějakému přízvučnému členu.

има́м	ня́мам
има́ш	ня́маш
има́	ня́ма
има́ме	ня́маме
има́те	ня́мате
има́т	ня́мат

Sloveso „mít“ má nestandardní způsob tvoření záporu.

Bulharština nemá pravý infinitiv. Vyjadřuje se opisně pomocí částice да, kterou klademe před přítomný čas slovesa (vpodstatě se jedná o spojovací způsob).

Bulharština má poměrně široké spektrum minulých а budoucích časů. V minulosti se používá imperfektum, aorist а perfektum. Použití těchto časů je prakticky stejné jako v jiných jazycích.

Aorist tvoříme pomocí těchto přípon:

-х

-хме

-Ø -хте
-Ø -х

Je poměrně obtížné naučit se k jakému kmeni přidáváme koncovku. Nejjednodušší je skupina –и a –а, –я. Koncovku připojíme ke kmeni přes samohlásku, která je pro jeho třídu příznaková.

говорих	(mluvil jsem)	прекарах	(strávil jsem)
говори		прекара	
говори		прекара	
говорихме		прекарахме	
говорихте		прекарахте	
говориха		прекараха	

Pravidlo neplatí pro kmeny zakončené na souhlásku a přízvučné –а, –жа, –ча:

вървях	šel jsem
държах	držel jsem
мълчах	mlčel jsem

Výjimku tvoří tato slovesa:

видях	viděl jsem
спях	spal jsem

Nejproblematictější je skupina –е-. Slovesa zakončená v první osobě jednotného čísla –да, –та, –за, –са, –ка jsou zakončena v aoristu –ох, –е, –е, –охме, –охте, –оха. Příklad:

дойда	дойдох	(přišel jsem)
чета	четох	(četl jsem)

Aorist sloves дам а яам je дадох а ядох.

Slovesa zakončená na –жа, –ша, –ера, –ма, –на jsou v aoristu zakončena na –ах, –а, –а, –ахме, –ахте, –аха. Příklad:

кажа	казах	(řekl jsem)
------	-------	-------------

Imperfektní koncovky jsou:

-х -хме

-ше -хте
 - ше -х

Vidíme tedy, že koncovky samostné se často překrývají. Rozdíl spočívá právě na typu kořene, na který napojujeme koncovku.

чета	číst	четях, четеше...
вървя	jít	вървях, вървеше...
пиша	psát	пиших, пишеше....
работя	pracovat	работех, работеше...
купувам	kupovat	купувах, купуваше....
отварям	otvírat	отварях, отваряше...

Imperfektum sloves „být“ a „mít“ je následující:

бях	имах
беше	имаше
беше	имаше
бяхме	имахме
бяхте	имахте
бяха	имаха

Logicky, vzhledem k povaze obou časů, se aorist tvoří především od sloves dokonavých a imperfektum především od sloves nedokonavých.

Perfektum se tvoří pomocí tvaru slovesa být (съм) a příčestí. Příčestí utvoříme, odtrhneme-li od aoristu první osoby jednotného čísla –х a nahradíme je –л, případně -ла, -ло-ли. Plusquamperfektum se tvoří analogicky za použití slovesa „být“ v imperfektu.

V bulharštině je několik budoucích časů (dokonavý, nedokonavý, předbudoucí). V běžném jazyce se však používá převážně jednoduchý budoucí čas, který se tvoří pomocí částice ще, která se klade před přítomný čas slovesa, a je odvozena od slovesa „chtít“. Jedná se tedy o opisný budoucí čas. Zápor budoucího času se tvoří pomocí částice няма да.

Již několikrát zde byla zmínka o vidu. Bulharština zachovala a podstatně rozvinula tento slovanský rys. Většina sloves má dokonavý i nedokonavý tvar, dohromady tvoří dvojici,

kteřou je třeba učit se z paměti. Dokonavý vid je charakteristický předponami a určitými koncovkami.

1.2.6. Příslowce

Mnoho příslowcí vytvoříme se středního rodu přídavného jména. Menší počet má koncovku –и, jen velmi málo má koncovku –е.

топло	teplo
лошо	špatně
чешки	česky
добре	dobře

Příslowce stupňujeme stejně jako přídavná jména.

Nejčastější příslowce místa jsou: тук (tady), там (tam), някъде (někde), всякъде (všude), надясно (vpravo), наляво (vlevo) apod.

Nejčastější příslowce času jsou: сега (nyní), после (potom), днес (dnes), утре (zítra), рано (brzy), късно (pozdě), вечер (večer) apod.

Nejčastější příslowce způsobu jsou: така (tak), иначе (jinak), скоро (rychle), бавно (pomalu), много (hodně), малко (málo), само (jenom) apod.

1.2.7. Spojky

Nejčastěji užívané bulharské spojky jsou: и (a), да, за да (aby), макар че (ačkoliv), но, ама (ale), преди да (dříve než), тъй като (jelikož), дали (jestli, zda), ако (jestliže), когато (když), защото (protože), въпреки че (třebaže), че.

1.2.8. Předložky

Vzhledem k absenci nominální flexe nelze bulharské předložky rozdělovat podle jednotlivých pádů tak, jak jsme to u jednotlivých jazyků dělali dosud. Proto následuje pouhý výčet předložek s českými ekvivalenty:

без	bez
в	v, u, při
до	do

към	k (ke)
на	do (kam?), předložka 3.pádu
над	nad
от	od, z
пред	před (místně)
преди	před (časově)
след	za, po
по	po, podél
при	u, při
зад	za

1.3. Syntax

1.3.1. Pořádek slov

Přestože bulharština není tak ohebná jako další slovanské jazyky, její pořádek slov je velmi volný. Srozumitelnost zaručuje především shoda podmětu s přísudkem. Základní schéma je S-V-O, ale bulharština je obměňuje častěji než zbylé balkánské jazyky. Stejně jako v češtině, přičestí ve složených časech (kterých je však víc než v češtině) se shoduje s podmětem v rodě a čísle. Podobně jako v dalších balkánských jazycích, také v bulharštině se hojně vyskytuje zájmenná reduplikace. Postavení přídavného jména a podstatného jména je stejné jako v češtině.

1.4. Slovní zásoba

Bulharská slovní zásoba je ze tři čtvrtin původní slovanská slovní zásoba. Kolem 2000 slov má původ přímo ve staroslověnštině, zbytek se odvozuje. Výpůjčky pocházejí především z latiny, středověké řečtiny a novořečtiny, méně pak z turečtiny a francouzštiny. V době socialismu bylo poměrně dost slov přejato s ruštiny. Od šedesátých let dvacátého století přejala bulharština větší množství slov z angličtiny, ať už v oblasti IT a technologií nebo módní výrazy v oblasti kultury, hudby apod.